

**TA'LIM TARBIYA JARAYONIDA ILMIY VA UMUMMADANIY
DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH.**

Mahammadova Ozodaxon Sadriddin qizi.

*Andijon davlat pedagogika insituti Pedagogika
pisixalogiya kafedrası assisenti o'qituvchisi*

Kadirova Omadxon Sobirjonovna.

*Andijon davlat instituti maktabgacha
ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi.*

Anotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim va tarbiya jarayonida ilmiy umummadaniy dunyoqarashni shakllantirish bugungi kunda muhim ahamiyatga ega. Dunyoqarash, odamlarning atrof-muhit, inson, jamiyat va tabiat haqidagi tushunchalari, qarashlari va qiymatlari tizimidir. Ta'lim jarayonida ilmiy va umummadaniy dunyoqarashni shakllantirish orqali yosh avlodning dunyo haqidagi bilimlarini kengaytirish, ularning mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va baholash qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, jamiyatda o'z o'rnini topish uchun zarur ko'nikmalarni egallashiga yordam beradi. Ilmiy dunyoqarash, insonni ilm-fan, texnika va falsafaning yutuqlari bilan tanishtirib, ularni amaliyotda qo'llashga o'rgatadi. Umummadaniy dunyoqarash esa shaxsning ma'naviy, madaniy va ijtimoiy qadriyatlarini anglab etishi va ularga asoslanib harakat qilishini ta'minlaydi. Shuning uchun ta'lim jarayonida ilmiy va umummadaniy dunyoqarashni shakllantirishda integratsiyalangan yondashuv zarur, bu o'z navbatida shaxsning dunyoqarashini kengaytirib, jamiyatda muvozanatli, ma'naviyatli va bilimdon avlodni tarbiyalashga yordam. Bundan tashqari maqolada mifologik dunyoqarash, falsafiy, diniy dunyoqarash hamda milliy ong va mafkura tushunchalari yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Dunyoqarash, Mifologik, ong, mafkura, milliy ong, diniy dunyoqarash. Falsafiy dunyoqarash.

Kirish: Dunyoqarash tabiat, ijtimoiy, jamiyat, tafakkur hamda shaxs faoliyati mazmunining rivojlanib borishini belgilab beruvchi dialektik qarashlar va e'tiqodlar tizimidir. Mazkur tizim doirasida ijtimoiy g'oyaviy, falsafiy, iqtisodiy, tabiiy ilmiy, ma'naviy axloqiy, estetik, huquqiy va ekologik bilimlar negizida shakllangan e'tiqodlar asosiy tarkibiy unsurlar sifatida namoyon bo'ladi.

Dunyoqarash o'z mohiyatiga ko'ra ilmiy va oddiy dunyoqarash tarzida farqlanadi. Ilmiy dunyoqarash asosida uzluksiz, izchil ravishda mavjud fanlar asoslarini puxta o'zlashtirib borish, ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etish natijasida barqarorlik kasb etgan g'oyalar yotadi. Shaxsiy dunyoqarashni shakllantirish uzoq muddatli, dinamik xususiyatga ega murakkab jarayon sanaladi. Bilim ilmiy

dunyoqarashning asosi bo'lib hisoblanadi. Bilim olish albatta, yoshlikdan boshlanadi. "Yoshlikda olingan ilm toshga o'yilgan naqshdir", deydi dono xalqimiz. Bilimli kishi hech qachon tarix sahifalaridan, xalqimizning qalbidan o'chmaydi. Shunday kishilar qatorida Sharq musulmon dunyosi mutafakkirlaridan al-Kindiy, G'azzoliy, Beruniy, Xorazmiy, Naqshbandiy, Yassaviylarni, G'arb allomalari I. Kant, F. Gagel, L. Feyerbax, A. Shopengaurllarning nomlarini tilga olmasdan bo'lmaydi. Eng buyuk allomalari, donishmandlar, o'zlarining noyob asarlari, ta'limotlari bilan insoniyat rivojiga ulkan hissa qo'shganlar.

Dunyoqarash -faqat insongina xos xususiyat bo'lib, hayvonot dunyosi boshqa narsa, buyumlar va mavjudodlar uchun bu hol yotdir. Ularda dunyoqarash kishilarning olam va uning o'zgarishi rivojlanishi haqidagi ilmiy falsafiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik diniy, qarashlari va tasavvurlari tizimidan Dunyoqarash bu olam haqidagi yaxlit umumlashtirilgan bilimlar to'plamidir. Kishilar tevarak atrofdagi narsa va hodisalar to'g'risida qancha ko'p malumotlarga, bilimga ega bo'lsa, ularning dunyoqarashi ham shu darajada mukammal va puxta bo'ladi. Avvalo ta'kidlash lozimki ilmiy dunyoqarash turlicha bo'ladi. Turli kasb egalari turli xil dunyoqarashga ega boladi. Dunyoqarash kishilarda olam haqida yaxlit umumlashtirilgan bilimlar, g'oyalar turkumini hosil qiladigan, ularni muayyan ijtimoiy guruhlar, sinflar, siyosiy partiyalar, ommaviy harakatlar, davlatlar maqsadida kelib chiqib baholaydigan va shunga qarab hayotdagi o'z o'rnini, amaliy faoliyat yo'nalishlarini, maqsadlarini aniqlab olishga imkoniyat beradigan ko'p qirrali va sarmazmun tushunchadir.

Dunyoqarashning ikkita darajasi Birinchisi kishilarning kundalik hayotiy amaliy tajribasi hamda kasbiy faoliyati asosida to'plangan bilimlar, tasavvurlar, qarashlar tashkil qilsa, ikkinchisi ilm fan tufayli to'plangan nazariy bilimlar g'oyalar yig'indisi tashkil etadi. Ularning ikkalasi bir-biri bilan uzviy bog'langan bo'lib bir-birini to'ldiradi.

Dunyoqarash ijtimoiy borliqning inikosidir. Unda ijtimoiy turmush aks etadi va u ijtimoiy tuzumga bog'liq bo'ladi. Dunyoqarashning doimo o'zgarib rivojlanib turishi uning tarixiy turlarining almashuvida yaqqol namoyon bo'ladi. Dunyoqarash uchta mifologik, diniy, falsafiy turlarga bo'linadi.

Mifologik (yunoncha -mifos-naql, rivoyat, logos-tushuncha, ta'limot) dunyoqarash -ijtimoiy taraqqiyotning eng boshlang'ich davriga xos bo'lgan xalq og'zaki ijodi naql va afsonalarda gavdalandirilgan ijtimoiy ongning asosiy shaklidir. "Olam qanday paydo bo'lgan? Quyosh, oy va yulduzlarni kim yaratgan? Bu sir-sinoatga to'la borliqning so'ngi qayerda? degan savollar odamzotni azaldan qiziqtirib kelgan. Ushbu savollarga odamzod topgan dastlabki javoblar miflarda ifodalangan va ular butun bir mifologik tizimni hosil etgan. Qadimiy turkiy xalqlarda ham shunday mifologik tizim mavjud bo'lgan.

Diniy dunyoqarash mifologiya (afsona) negizida shakllangan va rivojlangan voqelikning kelib chiqishi, rivojlanishi istiqbolini xayoliy obrazlar, tasavvurlar va tushunchalarda aks ettiruvchi dunyoqarashdir. Diniy dunyoqarashning xalq ongiga singib qalbiga chuqur ildiz otib ketishining boisi shundan iboratki ular oddiy kishilarning ruhiyatiga moslab ularning hissiyoti tafakkuriga ta'sir etadigan va ko'p vaqtgacha esda saqlanib qoladigan yorqin obrazlar afzona va rivoyatlar shaklida izhor qilishidir. Islom ta'limotida har bir afsona va rivoyatlarida katta hikmat, falsafiy fikr, ma'no mavjuddir. Shuning uchun ham ular barhayot bo'lib avloddan avlodga o'tib, bizning davrimizgacha yetib keldi. Bunday manaviy boylikni ehtiyot qilishimiz lozim.

Falsafiy dunyoqarash -bu olam haqidagi yaxlit va tizimlashtirilgan bilimlar yig'indisidir. Mifologik va diniy dunyoqarash hissiy a'zolarimiz orqali erishilgan ma'lumotlar asosida shakllansa falsafiy dunyoqarash hissiy va aqliy a'zolarimiz tufayli ilm fan yordamida to'plagan bilimlar yig'indisidir. Falsafiy dunyoqarash kishilarga tabiat, jamiyat, inson tafakkuri rivojlanishining umumiy qonuniyatlari haqida ma'lumot beradi. Shu bilan birga u insonni qurshab turgan olamni dunyoni va uning taraqqiyot qonunlarini bilish mumkinligini bilish esa murakkab ziddiyatli jarayondan iboratligini takidlaydi.

Hozirgi kunda kishilarning ongi dunyoqarashini yangicha fikrlash ustini mustahkamlanmasa milliy istiqlool g'oyasi mazmuni va mohiyati ularga tushuntirilmagan katta o'zgarish sodir bo'lmasligi mumkin. Hozirgi muhim dolzarb masalalardan biri kishilarning eskicha dunyoqarashini o'zgartirish iqtisodiy siyosiy madaniy jabhalarida fikrlashni o'rgatish mustaqilliklikni mustahkamlashda o'z haq huquqlarini anglab olish va noo'xshov holatlarning hayotga kirib qolmasligiga qarshi kurashishga undashdan iborat. Milliy ong va mafkurani shakllantirish hozirgi kun talabi ekan bu tushunchalar mohiyatini

ham chuqur bilishimiz zarur.

Milliy ong va mafkura. Ong arabcha "aql" so'zidan olingan deb takidlaydi bir qator olimlar. Lekin ong va aql iboralari o'rtasida farqlar bor. Odamning fikrlash qobiliyati nazarda tutilganda ong va aql atamaları bildirgan ma'nolar bir biriga mos keladi, ong ham aql ham odam miyasining mahsulidir. "Odam anglaydi, aql yuritadi fikrlaydi. Ong shuningdek kishining ruhiy ruhoniyl siyosiy falsafiy nuqtai nazarlari diniy, badiiy qarashlarining ham majmui hisoblanadi.

Milliy ong -bevosita har bir millat yoki elatlarning uzoq tarixiy etnogenez davri, turmush tarzi, iqtisodiy ishlab chiqarish usuli, diniy e'tiqodlari, madaniyati, boshqa xalqlarning o'zaro ta'siri tufayli shakllangan dunyoqarashi, iqtisodiy, siyosiy ijtimoiy va madaniy manaviy sohalarida faollik darajasi.

Milliy ong O'zbekiston mustaqilligini mustahkamlashning samarali omillaridan biridir. Milliy ongni davr talabi darajasiga ko'tarish uchun davlatimizda

katta ishlar amalga oshirilmoqda Bunda ta'lim -tarbiya muassasalarining roli ayniqsa muhimdir.

Mafkura (arabcha "mafkura"-nuqtai nazarlar va e'tiqodlar tizimi majmui)-jamiyatdagi muayyan siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy, badiiy, falsafiy ilmiy qarashlar fikrlar va g'oyalar majmui.

Mafkura ijtimoiy borliqning ya'ni keng ma'noda jamiyat hayotining ma'naviy siyosiy imkonidir,uning inson ongida aks etishi inson tomonidan anglanib bir butun tizim holiga keltirilishi va bu tizimning amaliy faoliyatda nazariy asos hamda ruhiy tayanch bo'lib xizmat qilishidir.

Shaxs dunyoqarashining shakllanishida aqliy tarbiya muhim o'rin tutadi.Aqliy tarbiya shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti terisidagi bilimlarni berish, uning aqliy qobiliyati, tafakkurni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat bo'lib,uni samarali yo'lga qo'yish asosida dunyoqarash shakllanadi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ham yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligiga urg'u beriladi. Yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadr bo'lib yetishish mavjud ilmiy shuningdek, kasbiy bilimlarini puxta egallash demakdir.

Aqliy tarbiya o'quvchilarni ilm fan, texnika, texnologiya hamda ishlab chiqarish sohalarida qo'lga kiritilayotgan yutuqlar bilan tanishtirish ularda ijodiy, erkin, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini hosil qilishga zamin yaratadi.

Aqliy tarbiya jarayonida quyidagi vazifalar hal etiladi:

1 Tarbiyalanuvchilarga ilmiy bilimlarni berish.

2 Ularda ilmiy bilimlarni o'zlashtirishga nisbatan ongli munosabatni qaror toptirish.3 Mavjud bilimlardan amaliyotda foydalanish ko'nikma va malakalarni tarkib toptirish.4 Bilimlarni doimiy ravishda boyitib borishga intilish tuyg'usini shakllantirish.5 Bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradigan psixologik qobiliyatlar (nutq, diqqat,xotira, tafakkur, ijodiy xayol) va xususiyatlar (aniq maqsadga intilish, qiziquvchanlik, kuzatuvchanlik, mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur yuritish,o'z fikrini asoslash, mavjud ma'lumotlarni umumlashtirish, guruhlashtirish, mantiqiy xulosalar chiqarish va hokozolar) ni rivojlantirish.

Aqliy talim va tarbiya birligi asosida shaxsga tafakkur yani ijtimoiy voqea-hodisalarning ongda to'laonli aks etishi, inson aqliy faoliyatning yuksak shakli rivojlanadi. Manbalarning ko'rsatishicha aqliy tafakkurning mavjud darajasini belgilash bir qator murakkab bo'lib, quyidagi belgilarga ko'ra aniqlanishi mumkin:

1. Ilmiy bilimlar tizimining mavjudligi.
2. Mavjud ilmiy bilimlarni o'zlashtirib olish jarayoni.
3. Fikrlash ko'nikmasiga egalik.
4. Bilimlarni egallashga bo'lgan qiziqish hamda ehtiyotning yuzaga kelganligi.

Aqliy tafakkur uzoq muddat hamda tinimsiz izlanish natijasida yuzaga keladi. Uning shakllanishida ilmiy qarash va e'tiqod o'ziga xos o'rin tutadi. Ilmiy qarash (yunoncha "ideal"-g'oya, tasavvur, tushunchalari yig'indisi)-muayyan hodisa, jarayonining mohiyatini yorituvchi, ilmiy jihatdan asoslangan fikr, g'oya bo'lib u shaxs tomonidan mavjud ilmiy bilimlar tizimi puxta o'zlashtirilgan, bilimlarni bir-biri bilan taqqoslash, solishtirish, predmet, hodisa yoki jarayon mohiyatini tahlil qilish natijasida yuzaga keladi.

Xulosa: Ta'lim va tarbiya — inson kamolotining asosiy omili sifatida jamiyat taraqqiyoti va madaniy yuksalishining negizini tashkil etadi. Ilmiy va umummadaniy dunyoqarashni shakllantirish esa bu jarayonning markaziy yo'nalishlaridan biridir. Bugungi globallashuv va texnologik rivojlanish davrida inson faqatgina tor soha bilimlari bilan cheklanib qolmasligi, balki ilmiy fikrlash, madaniy ong, estetik did va ijtimoiy mas'uliyat kabi universal qadriyatlar bilan qurollangan bo'lishi zarur. Avvalo, ilmiy dunyoqarash — bu hodisa va voqealarni sinchiklab o'rganish, sabab-oqibat munosabatlarini anglash va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Ta'lim tizimida bu yondashuvni shakllantirish orqali yosh avlodda mustaqil fikrlash, muammolarga ratsional yondashish va tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Ayniqsa, fanlararo integratsiya, loyiha asosida o'qitish va amaliy mashg'ulotlar bu borada samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, umummadaniy dunyoqarash — insoniyatning umumiy tarixiy, axloqiy, estetik va ma'naviy tajribasini anglash va unga sadoqat bilan qarashni nazarda tutadi. Tarbiya jarayonida bu qarashlar yoshlarga madaniy meros, milliy qadriyatlar, inson huquqlari, ekologik madaniyat, tinchliksevarlik kabi tushunchalarni singdirish orqali shakllantiriladi. Madaniyatlararo muloqot, teatr, muzey, kitobxonlik va boshqa madaniy faoliyatlar yosh avlodning estetik didi va umuminsoniy qarashlarini boyitadi.

Shuningdek, o'qituvchi va tarbiyachilar zamonaviy pedagogik texnologiyalar va psixologik yondashuvlar orqali o'quvchining ichki dunyosini chuqur anglab, uni har tomonlama qo'llab-quvvatlashi, shaxsiy rivojlanishini ta'minlashi lozim. Ota-onalar, maktab va jamiyat o'zaro hamkorlikda ishlagan holda, yosh avlodni nafaqat bilimli, balki ongli va mas'uliyatli fuqarolar sifatida shakllantira oladi.

Ta'lim va tarbiya tizimida ilmiy va umummadaniy dunyoqarashni uyg'un holda shakllantirish — nafaqat shaxs taraqqiyoti, balki barqaror, intellektual va madaniy rivojlangan jamiyat qurishning muhim shartidir. Bu esa zamonaviy O'zbekistonning ilg'or taraqqiyot sari intilishida asosiy tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. B.X.Xodjaev "Umumiy pedagogika" Darslik.- T.: "Sano-standart" nashriyoti, 2017-yil.

2. U.I.Inoyatov, N. A. Muslimov, M. Usmonboyeva, D. Inog'omova. "Pedagogika "metodik qo'llanma.-T.: "Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti " 2012-yil.
3. N. Ataeva va boshqalar. "Umumiy pedagogika ".-T.: " Fan va texnologiya" 2015-yil.
4. M. To'xtaxodjaeva va boshqalar. " Pedagogika ". -T.: "O'zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati ".2010-yil.
5. A. Jumaev, S. Sharipova. "Ijtimoiy pedagogika ".T.: "Navro'z ".2019-yil.

